

DOSYA

TOPLUMSAL EŞİTSİZLİKLER*

Korkut BORATAV**

İnsanın genleriyle mi, toplumsal ortamıyla mı belirlendiği sorusuna bir türlü yanıt veremiyoruz. Her ikisini de kabul ediyoruz fakat ağırlıklarını belirlemiyoruz. İktisadın içinde öyle bir akım var ki, hekim dostlarımızdan bir grubunun sempatisini kazanabilecek bir tez ortaya atıyorlar. Toplumsal eşitsizlikler insanların doğuştan getirdikleri farklılıkların bir yansımasıdır. Yani beceri, zeka veya doğal yeteneklerin dağılımının toplum hayatında da kendisini yansıttığını, dolayısıyla eşitsizliklerin bir doğa yapısı gibi zaman içinde kendisini oluşturduğunu söylüyorlar. Tabi bu azınlık bir gruptur. Büyük bir handikapı var bu tezin. Doğan insan topluma aynı noktada başlamıyor. Bu farklılık çok çeşitli etkenlerden kaynaklanıyor. Bu etkenlerden biri de serbesti. Yani farklı bir ifade ile serbest özel mülkiyet rejimlerinde mirasla nesilden nesile devredilen bir kurum/olgu olduğu için, üstelik servetin belli türleri/üretim araçları üzerindeki mülkiyet gelir yaratır. Gelir yarattığı için mülkiyete sahip olanın, o gelir üzerinde üretenden/emekçiden ayrı bir hakkı bu. Burada tabi iktisat teorisinin ve ideolojik tartışmaların içine girmenin gereği yok. Mülkiyet sahibi hak ediyor mu, etmiyor mu/yaratıyor mu, yaratmıyor mu sırf sahiplikten söz ediyoruz/sadece sahip olmak. Yönetmek, planlamak, örgütlemek ayrı işlevler (ücretli insanlara yaptırılabilir) sadece mülkiyetin sahipliğinden kaynaklanan gelir bir hizmetin karşılığı mıdır, değil midir? Bu uzun zamanlar tartışılan bir konu meşrepine göre bilim adamları, insanlar cevap veriyorlar. Bu tür alanlarda -tıbbın aksine- kesin cevaplar yok. Son tahlilde herkes meşrepine göre cevap veriyor ve o meşrepe göre gerekçeler oluşturuluyor.

Bu basit başlangıç noktasından hareket ederek, toplumsal eşitsizliklerin bir yönü üzerinde duracağım. Gelir eşitsizlikleri ve bunları biraz Türkiye'ye de değinerek şu şekilde anlatacağım. Ben, iktisatçılar içinde kötü şöhreti

olan biriyim, solcu olarak bilinirim. Bu yüzden başka meşreplerden insanlar kendi meşrepinden anlatıyorsun diyebilir. Şimdi ben size son 25-30 yıldan beri, fakat daha da çok 1980'li yıllardan bu yana dünyayı etkisi altına almış olan, kiminin "küreselleşme", kiminin "liberalizasyon", kiminin "piyasaya açılma", kimisinin "devletin küçültülmesi", kimisinin "son sosyalist devletin yıkılması" dediği, bu piyasa güçlerinin gelir eşitsizlikleri üzerine ne türden sonuçlar verdiğini, (kendi görüş ve bulgularıyla değil) saygın bir uluslararası kuruluşun B.M.'ye bağlı UNTCTAD'ın (B.M. Ticaret ve Kalkınma Konferansı) birkaç ay önce çıkardığı 1997 raporunun vurguladığı bazı noktaları aktararak söyleyeceğim.

Son 30 yılın başını ve sonunu mukayese ediyor. Ve diyor ki bu 30 yılın ortalarında, özellikle 1980'den beri, dünyanın tüm ülkelerine piyasa güçleri, küreselleşme, liberalizasyon, devletin küçülmesi politikaları hakim olmuştur. Bu politikalar, bazılarının sandığı gibi kötülük yapmak için getirilmedi. Bu politikaların, aslında biraz sancılı dönüşümlere yol açsa da sonunda uygulandığı ülkeleri hem daha müreffeh hem de daha adil hale getireceği bekleniyordu. Bakalım, bunun sonucunda hangi noktadayız. Politikaların kaskatı uygulanmaya başladığı 80'li yıllarla 95 arasında. Bu politikaların uygulanmasından 5-6 yıl öncesinde 70'li yıllardan başlayarak önemli bir belirsizlik dönemi geçer. Bu yüzden daha eskiden 1965 ile 95 arasında karşılaştırıyor. Artık kısa dönemli uyum zorluklarının/sancılarının aşılması gereken zaman aralığı var. Bakalım bu toplumsal eşitsizlikler bakımından dünyaya ne getirdi diyor. Üç tür eşitsizlik incelemesi yapıyor. Dolayısıyla tarafsız bir uluslararası kuruluşun görüşlerini/bulgularını aktaracağım. İnsanlarda olduğu gibi kuruluşlarda da sapmalar var. Dolayısıyla tam tarafsızlığı hiçbir zaman bulamazsınız. Bu UNCTAD'ın da sapması şudur. Ünlü Brezilyalı iktisatçı ilk başkanıdır. Kuruluşundan bu yana dünyanın yoksullarının sorunlarını incelemeyi görev edinmiştir. Yani biraz saygınlık kazandırarak şimdilerde gelişmekte

* 4 Kasım 1997 tarihinde yapılan 7. TTB Nusret Fişek Halk Sağlığı Günleri'nde ki sunumun band çözümüdür.

**Prof.Dr., Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

olan ülkeler dediğimiz, ülkeler sorunları üzerinde uğraşan bir kuruluş oldu. Ama öyle desteksiz olamaz. Çünkü Birleşmiş Milletler kuruluşudur. Her yazdığı o dönemin sonundaki tüm üyelerin katıldığı iki ayrı genel kurulda tartışılır. O yüzden bulguların saygın olduğu, yorumların ise bir miktar yoksul ülkeler perspektifini taşıyabileceğini söylemiş olayım.

Özellikle son 15 yılda dünya çapındaki küreselleşme saptamasını yapıyor. Nedir küreselleşme? Ekonomik ilişkilerde dünya çapındaki engellerin kaldırılmasıdır. Bu engeller adım adım iki alanda kaldırılıyor, ticarette ve sermaye hareketlerinde. Emekle ilgili alanda ise böyle bir serbestleşme yok. Emek hareketleri bugün bundan 30 yıl öncesine göre çok daha kısıtlıdır. Hele geçen yıla göre iyice kısıtlıdır. Dolayısıyla öyle bir küreselleşme ki bu evrensel değil. Yani sermaye bakımından sınırsız, ticaret bakımından var olan sınırlar kaldırılıyor. Ama emekle ilgili serbestleşme yok.

Bundan sonra şu saptamayı yapıyor. Bu süreç tarafsız olmamıştır diyor. Yani küreselleşme denilen sürecin aşamaları tarafsız olmamıştır. Bu taraflılık iki alanda. Sermayenin serbestleşip, emeğin serbestleşmemesi; sermayenin lehine bir sapma getirir. Zaten sermaye hareketleri daha esnekler emeğe göre. Çünkü sermayeyi sermaye sahibinden koparabilirsiniz. Sermaye sahibi burda oturur, sermayesini elektronik olarak birkaç saniye içinde Amerika'da Wall Street Borsalarına yatırabilir. Ama emek sahibi emeğinden ayrılamaz. Emeğin hareketi insanın hareketini gerektirir. Zaten doğal olarak farklı bulunan bu özellik, bir de sermaye hareketinin önündeki tüm engellerin kalkması nedeniyle, dünya çapında sermaye sahiplerine bir avantaj vermiştir. Birinci saptama budur.

İkinci saptama; yenilikler yani patent, lisanslar alanında. Hizmet ticareti alanında şimdiye kadar gündeme gelmemiş pek çok düzenleme yeniliği bulan ve hizmet ticaretinde avantajlı olan ülkeler lehine serbestliği getirmiştir. Geride kalan ülkeler için çok daha maliyetli olmuştur.

Üçüncüsü; ticarette serbesti artmıştır. Fakat serbestinin en hızlı arttığı alanlar, gelişmiş ülkelerin avantajlı olduğu alanlardır. En yavaş serbestleşen alanlar ise tarım ve tekstildir. Bu iki sektör hala 20. yy. sonlanırken ticarette serbestide en geride kalan iki sektör olacaktır. Diğer tüm alanlar sınırsız serbestleşme doğrultusunda son noktaya yaklaşmaktadır.

Bu üç saptamadan sonra UNCTAD'ın kendi ifadesi küreselleşmenin 7 günahı vardır diyor:

1. Günah: Kuzey ve Güney gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki farklar son 30 yıl içinde çok arttı. Dünya gelirinin bir dağılımını yapıyor. Adam başına gelir itibarıyla ülkeleri en düşüğe en yükseğe doğru sıraladılar. Dünyanın en zengin % 20 ülkesine son 30 yılda yeni katılmalar oldu mu? Yoksa bu kapalı bir kulüp gibi mi idare ediyor?

Son otuz yıla bakınca, kulüp kapalı, dıştan kimseyi almıyor. İki yeni üye almış 2'sini de ihraç etmiş. İhraç ettiği ülkeler Arjantin ve Venezuela yeni üyeler ise G.Kore ve Tayvan. Kutuplar arasında katlar artıyor. En zengin 7 ülke/G-7'ler denilen dünyanın güçler ülkeleri ile dünyanın en yoksul 7 ülkesi arasındaki ortalama gelir farkı 1965'te 10 misli, 1995 yılına gelince bu fark 39 misline çıkıyor. Türkiye'nin durumu nasıl? Sözü ettiğim % 20'lik bloklara ayırırsak 30 yıl boyunca aynı yerde kalmış. İkinci % 20 diyebiliriz. Bazılarının orta halli gelişmekte olan veya yeni sanayileşen ülkeler dedikleri blokta bulunuyor. 1965-1995 döneminin ilk 10 yılında dünya ortalamasının üstünde, sonraki 20 yılında gelişmekte olan ülkelerin genel ortalaması civarında (biraz da altında) bu arada biz kötü dönemler geçirdik.

2. Günah: Büyüme çok yavaşladı. Kutuplaşma eğer büyüme genel olarak hızlanıyorsa, büyük problem yaratmaz. Bu eşitsizlikler için de doğrudur. Genel eşitsizlikler gelir düzeyleri artarken, derinleşse bile daha rahat hazmedilir. Fakat gelir düzeyi durağan iken eşitsizliklerin süre gelmesi veya artması büyük problem yaratır. Dünya çapında da problem budur. Özellikle küreselleşmenin hızlandığı dönem, büyümenin çok yavaş olduğu, bu nedenle de ortalama adam başına gelir artışlarının çok yavaş olduğu bir dönemdir. Bazı coğrafi bölgelerde adam başına gelir düşmüştür. Latin Amerika ve Afrika bu aradadır. Dünya coğrafyasının dinamik olan bir kesimi de vardır. Bu daha çok doğu Asya'dır. Gelişme adam başına bir hayli hızlı olmuştur ama genel olarak bu dönem yavaşlama dönemidir.

3. Günah: Her yerde diyor UNCTAD kişisel gelir dağılımı, yani gelirleri, bu sefer ülke içinde haneler itibarıyla en yoksuldan, en yükseğe doğru sıralarsanız sonra da haneleri sıralarsanız en yoksulun aldığı gelir payını tespit edersiniz. Bunun her yerde kişisel gelir dağılımının eşitsizlik yönünde değiştiğini, yoksulların paylarının düştüğünü; zengin % 20 hanenin, ülkelerin aşağı yukarı hepsinde milli gelirden aldığı payları artırdığını ve birçoklarında orta sınıfın gelir dağılımında (tam ortada yer alan % 40'lık blokun) görece durumunun zenginler aleyhine bozulduğunu tespit etti. Bu orta sınıfın erimesi UNCTAD yazarlarını endişeye sürüklüyor. Onlar bunun toplumsal istikrarsızlığı da derinleştirici bir etken olarak görüyorlar. UNCTAD araştırması gelir dağılımı bakımından ülkeleri iki tipik görüntüye ayırıyor. Bunlardan birincisi; 60-30-10'luk gruplar. En zengin % 20'sinin aldığı pay % 60, orta % 40'ın aldığı pay, milli gelirin % 30'u, en düşük % 40'ın aldığı pay ise % 10'dur. Bu eşitsiz tablodur. İkinci grup ülkelere ise 40-40-20'lik ülkeler diyor. Orta sınıf tam kendi payını alıyor. En zengin % 20, % 40'ı, en yoksul % 40 ise % 20'yi alıyor. Bu, eşit bir dağılım değil, ama görece olarak daha eşitliğe yakın bir dağılım. Diyorki; son 30 yıl boyunca ülkelerde 40-40-20'lik örnek azalmış, 60-30-10'luk örneğe doğru yönelme başlamıştır.

Dünyanın en eşitsiz ülkesi Brezilya'dır. En eşitlikçi ülkesi Finlandiya'dır. UNCTAD'a göre Türkiye büyük ölçüde 60-

30-10'luk gruba yaklaşıyor. Son gelir dağılımı çalışmamız en zengin % 20'nin payını % 55 olarak tespit etti, orta % 40'ın payını % 32, en yoksul % 40'ın payını ise % 13 olarak tespit etti. Kent ve kır dağılımı ayrı ayrı tespit ediliyor. Buna göre kent dağılımı biraz daha yaklaşıyor. En zengin % 20'nin payı kent dağılımında % 57'ye çıkıyor, orta sınıf % 32'den % 30'a iniyor, yoksulların payı aynı. Demek ki giderek kentleştirmeye göre bu gidişle 60-30-10'luk tablo çok uzak olmasa gerek. Kır dağılımı 48-36-16 şeklinde.

4. Günah: UNCTAD diyor ki, sermaye her ülkede, emeğe karşı güçleniyor. İstatistiki olarak bunu; gelir dağılımı içinde kar ve ücret paylarının seyrini inceleyerek tespit ediyor. Ve ortaya koyuyor ki, son 30 yıl içinde ama daha çok 70 sonlarından bu yana, aşağı yukarı her ülkede milli gelir veya sektör payları içinde sermayenin payı artmış, emeğin payı düşmüştür. Yani ücret payları, kar paylarına göre gerilemektedir. Özellikle 75'ten bu yana, bazı Asya ülkeleri dışında az gelişmiş ülkelerin tümünde bu meydana geliyor. Gelişmiş ülkelerde de karlar artarak birbirine eşitleniyor. Mesela ortalama kar haddi, 1980'de batı ülkelerinde % 12.5'ten, 1995'te % 16'ya çıkmıştır. Türkiye'de bu durum daha da vahim; 1977 ile 1992-1993 arasında imalat sanayinde kar payı hızla arttı, ücret payı % 35'lerden % 20'lere düştü. Son yıllarda (1989-1993 arasındaki) ücretlerdeki kısmi düzelme ise 94 krizinden bu yana hızla açılıyor.

5. Günah: Sermaye sınıfının içinde önemli değişiklikler olmuş, fakat bu değişiklikler üretim ve büyümeden yana olmamıştır. Finans her yerde üretimin önüne geçmiştir. Spekülatif sermaye hareketleri, yatırımcı sermayenin önüne geçmiştir. İç ve dış borçlar hızla arttı ve sermaye sınıfları içinde, yeni yatırım yaparak üretime, teknolojiye, büyümeye katkı yaparak gelişme doğrultusundaki faaliyetler geriledi. İkinci el piyasalarda alış ve satış yaparak hızla kazanç elde etme türündeki faaliyetler genişledi.

6. Günah: Buna bağlı diyor ki; sermaye sınıfları ve zenginlerin bu kadar görelî durumunun düzeldiği bir ortam, artan yatırımlara yol açmadı. Yani gelir dağılımı yatırım yapması beklenen sınıflar lehine değişiyor. Fakat bu sınıflar yatırım yapmak yerine; ya kısa vadede servet artırma yollarına (ikinci el finansal piyasalarda alış-satış işlemleri, spekülatif) girmeyi ya da doğrudan doğruya tüketime girmeyi tercih ediyorlar. Dolayısıyla hayat tarzları arasında da uçurumlar başlıyor ve sonuçta sermaye sınıfının refahı, toplumun gelişmesine katkı yapmıyor. Burada, UNCTAD'dan pek beklenmeyecek yorumlarla devam ettiğini görüyoruz. Diyor ki, bu parazit davranışlara sahip olan burjuvazinin meşruiyeti de artık tartışılabilir.

Yani herhangi bir sınıf çok zengin olarak toplumdaki büyük bir nema alsa, yatırım yaptığı ve büyümeyi sağladığı sürece bu eşitsizliği toplumsal olarak meşru görmek yaygındır. Kapitalizmin meşruiyeti buna dayanır. Hızla büyümeyi sağlarsanız toplumsal eşitsizlikleri, eşitsizliğin ucunda olanlar bile sineye çeker. Çünkü onlar iş bulabilmektedirler ve gelirleri günden güne artmaktadır. Böyle bir durum, zenginliğin kutuplaştığı fakat bunun dinamik sonuçlarının alınmadığı bir dönüştürme, kapitalizmin meşruiyetini de tartışma haline getirir. Emekçiler için artan işsizlik ve güvensizlik ve düşen gelir düzeyleri bu tablonun boyutunu oluşturur.

7. Günah. Emekçi sınıflar içinde de kutuplaşmanın arttığı doğrultusunda. Çalışan sınıflar içinde seçkin bir grup sivriliş gitmekte. Nitelikli ve niteliksiz işçiler arasındaki ücret farklılıkları kutuplaşmaktadır. Halbuki bunun aksinin gerçekleşmesi bekleniyordu. Bu süreç hem gelişmiş, hem az gelişmiş ülkeler için aşağı yukarı aynı sonucu vermektedir.

Bu saptamalardan hareketle ortaya çıkan tablo, geleceğe ilişkin kötümser senaryolar vermekte. Eğer bu tablo değişmezse yoksul ülkelerin, her ülkenin içinde yoksul sınıfların ve emeğiyle çalışanların; hem yavaş büyümeden hem artan eşitsizliklerden, hem de gelişmenin biçiminden (üretimin değil spekülasyonun ödüllendirildiği bir ortamda gelişmesinden) bu geniş halk kitleleri, bu işi ne kadar sineye çekecek sorusunu gündeme getiriyor. Sineye çekmesinler diyecek birçok insanlar. Ama bu sineye çekmenin hangi biçimler olacağını da öngöremiyoruz. Dünya bazen kötü dönemeçlerden bir aydınlığı görerek geçer. Bazen daha karanlığa saplanarak geçer. Bu ortamın bir kargaşa ve belirsizlik ortamı olacağı anlaşılıyor. İnsanların daha güvensiz, giderek işsiz, giderek sistemden dışlanan, yani emeğiyle geçinen, bir de yoksul ülkede yaşayan insanlar dünya çapında marjinalize oluyor. Kendi ülkesindeki sermayedar marjinalize olmuyor. O sermayedar ülkesinde kriz olduğu zaman gidiyor, İsviçre Borsalarında yatırım yapabiliyor. Ama kendisi, ülkesi marjinalize olan, aynı zamanda emeğiyle yaşayan insan, ülkesinin içinde de marjinalize oluyor. Ve bizlerin bazen altın çağ dediği, 1945-75 döneminin, çalışan insanlara -görelî olarak yoksullara- verdiği birçok hak aşınıyor. Dolayısıyla siyasi sistemden de dışlanıyor. Sistemden beklentileri de kayboluyor. Bu, demokrasinin sosyal tabanında aşınması anlamına geliyor. Bu tabii bana -keza çok açık söylemekle birlikte UNCTAD'ın raporuna- bu iş böyle gitmemeli diye düşündürüyor. Bu işi değiştirmek lazım. Yöneten insanlar hep alttan gelen dalgalanmaya karşı duyarlı davranmazsa, bu alttan gelen tepkilerin nasıl bir geleceğe bizi götüreceği belli değildir.